

turško vojsko 5. 7. 1683 skozi Linz umaknil s svojim dvorom v Passau, kjer je ostal do 14. septembra istega leta. Nadalje se je dunajski dvor umaknil tudi v času tako imenovanih koalicijskih vojn v letih 1797, 1805 in 1809. Leta 1797 se je dvor umaknil pred francosko vojsko v Prago. Leta 1805 se je del dvora umaknil v Brno, drugi del v Olomuc, tretji del pa v Budim. Ko so 12. 1. 1806 zadnje francoske čete zapustile Dunaj, se je dvor ponovno vrnil v svoje stare prostore. Tudi leta 1809 se je dunajski dvor umaknil v Budim pred francosko armado. Avtor tako v pričujočem poglavju podrobneje opisuje umike dvora in s tem povezane težave s transportom, delitvijo cesarske družine, varnostjo in vojno škodo.

Revija se s predstavljenimi podrobnejšimi izsledki znanstvenih raziskav omenjenih avtorjev ne zaključuje. V njeni drugi polovici so navedeni obširni sezname dvornih uradov in njihovih zaposlenih v drugi polovici 18. stoletja. Ob koncu je priložen dolg abecedni seznam vseh zaposlenih dunajskih dvorjanov, ki ga ob koncu dopolnjujeta imensko in krajevno kazalo. Revija vsebuje veliko novih spoznanj o delovanju dunajskega dvora od sredine 18. stoletja naprej. Pomembna je tudi z vidika raziskav delovnih oziroma ekonomskih migracij, saj nam priložen register uradov in tam zaposlenih razkriva rojstne kraje zaposlenih. Ti so prihajali v dunajske službe tudi iz bolj oddaljenih krajev monarhije. Revija bo v veliko pomoč vsem, ki jih ta raziskovalna tematika zanima po znanstveni plati, zanimiva pa bo tudi za preostale zgodovinarje, saj nudi podroben vpogled v delovanje nam najbližjega vladarskega dvora.

Dr. Vinko Skitek

Boštjan Zajšek: »JUGOSLAVIJA PRIHAJA«. Kako se je odvila prevratna doba 1918/19 v Mariboru in drugje na slovenskem Štajerskem in Koroškem

Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2018, 100 strani

Monografija avtorja mag. Boštjana Zajška obravnava družbeno dogajanje na slovenskem Štajerskem in Koroškem v razgibanem času od jeseni 1918 do jeseni 1919. Navezuje se na razstavo Pokrajinskega arhiva Maribor (dalje: PAM), katere naslov je bil enak naslovu monografije. Avtorji razstave (mag. Boštjan Zajšek, Sabina Lešnik, Simona Velunšek, mag. Jure Maček in mag. Nina Gostenčnik) so na 25 panojih obeležili stoto obletnico prevratnih dogodkov, ki so spodnji del Štajerske in jugovzhodni rob Koroške odtrgali avstrijski državi in ju priključili jugoslovanski.

Razstavne panoje in spremljajoča besedila (monografijo, brošuro, vabilo na otvoritev itd.) je oblikovala mag. Nina Gostenčnik. Monografija ima 100 strani formata A4. Naslovnico krasi fotografija, posneta ob obisku kralja Aleksandra v Mariboru, barvna konstelacija posameznih strani pa se ujema z barvami jugoslovanske trobojnice – glava strani je modre barve, noga rdeče, med njima pa je bela barva. Vsebinsko je monografija razdeljena na 11 poglavij, katerih naslovi so citati bodisi iz arhivskih dokumentov bodisi iz časopisnih člankov.

Slikovni material med besedilom sestavljajo digitalne reprodukcije spisovnega gradiva, fotografij, razglednic, plakatov in letakov, političnih kart in bankovcev, ki so bile razstavljene tudi na panojih omenjene razstave. Arhivsko gradivo, iz katerega je avtor monografije črpal podatke in slikovni material, hrani Pokrajinski arhiv Maribor v naslednjih fondih (v oklepajih so signature):

- Zbirka prevratnih dogodkov na slovenskem Štajerskem in Koroškem (SI_PAM/1691)
- Narodni svet za Štajersko (SI_PAM/0096)
- Zveza prostovoljcev borcev za severno mejo Maribor (SI_PAM/1277)

- Mestna občina Maribor (SI_PAM/0005)
- Okrožno sodišče Maribor 1898–1941 (SI_PAM/0645)
- Zbirka fotografij in razglednic (SI_PAM/1693)
- Zbirka albumov fotografij in razglednic (SI_PAM/1702)
- Trg Lenart v Slovenskih goricah (SI_PAM/0003)
- Kovačič Franc (SI_PAM/1517)
- Lavrič Alfred (SI_PAM/1587)
- Kukovec Vekoslav (SI_PAM/1585)
- Vomer Ivan (SI_PAM/1671)
- Medved Anton (SI_PAM/1596)
- Osnovna šola Franceta Prešerna Maribor (SI_PAM/0791)
- Osnovna šola Franca Lešnika Vuka Slivnica (SI_PAM/0770)
- Osnovna šola Jarenina (SI_PAM/0750)
- Osnovna šola Studenci (SI_PAM/0882)
- Učiteljsišče Maribor (SI_PAM/0805)
- Zbirka bankovcev, kovancev in obveznic (SI_PAM/1809)
- Zbirka kart in zemljevidov (SI_PAM/1804)

Ob arhivskem gradivu so v besedilu predstavljene tudi novice, kolumne ali karikature iz tedanjega časopisja: *Slovenski gospodar*, *Straža*, *Marburger Zeitung*, *Slovenski narod*, *Mariborski Delavec*, *Deutscher Montag*, *Večerni list*, *Štajerc*, *Grazer Tagblatt*, *Arbeiterwille* in *Der Esel*. Časopisne članke in reprodukcije arhivskega gradiva, ki se pojavljajo kot slike v besedilu monografije, si je bilo hkrati mogoče ogledati tudi na razstavnih panojih.

»Otresli smo se vas, ki ste nas zatirali.« Te besede je na dan vseh svetih leta 1918 list *Slovenski narod* namenil avstrijski državi in nemškimi oziroma nemško govorečim oblastnikom na ozemlju 29. 10. 1918 ustanovljene Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Narodni svet, takrat najvišje politično predstavniško telo na Slovenskem, in časopisje sta s parolami, kot npr. »Jugoslovani, pokažimo, da smo izobražen narod!«, pozivala ljudi k spoštovanju reda in zakonitosti, opuščanju alkohola, strpnosti do nemško govorečih prebivalcev in oddaji orožja, ki je bilo vsepovsod v nemajhnih količinah. Dodatno skrb so ljudem povzročale množice vojakov, ki so se skozi naše ozemlje vračali s fronte v vse smeri, v glavnem po železnici (samo novembra 1918 naj bi skozi Maribor šel poldrugi milijon vojakov). Varnost potnikov na vlakih je bila ogrožena že zaradi prenatrpanosti vagonov, med vožnjo pa je pogosto prihajalo še do opijanja vojakov in posledično preriivanja, streljanja in celo ropanja vagonov, skladišč, gostišč in hotelov ob progi. O takratnem dogajanju na Ptuju so zapisali: »Ponoči se je streljalo na vseh straneh kot na fronti.«

Da bi se vsaj za silo vzpostavil red in mir, so po vaseh in mestih ustanovljali posebne prostovoljne garde, t. i. narodne straže. V Mariboru je taka straža, imenovana zeleno-bela garda (nemško: Schutzwehr), imela izrazito nemški predznak in se je kmalu izkazala za premišljeno protiutež »slovenski« vojski generala Rudolfa Maistra, ki je bila v začetku novembra 1918 šele v nastajanju, saj ji je primanjkovalo kadra in streliva. Kljub temu je Maister že od prvega novembra dalje držal vojaško oblast nad Mariborom, tudi s takimi zvijačami, da so njegovi vojaki korakali sem ter tja po mestu in dajali vtis, da jih je v resnici več in da imajo velike zaloge orožja in streliva. Eden od Maistrovih častnikov poroča: »Naša kavalrija, broječa 6 konj in mož, je pa neumorno paradirala po Mariboru in s tem, da se je pojavila sedaj na enem, sedaj na drugem koncu mesta, zadajala rešpekt upornim Nemcem.«

Povsod na narodnostno mešanih območjih Štajerske in Koroške je prihajalo do trenj in sporov med Nemci in Slovenci. Že pred koncem vojne, spomladi 1918, se je zgodil množičen pretep v Šentjanžu pri Dravogradu, kjer so na slovensko zborovanje vdrli Nemci. Med pretepači je bil tudi kaplan Krakar, ki je dogodek opisal z besedami: »Po zraku je frčalo kamenje, po hrbtiščih je pa

padalo prav po notah.« Na mariborskem Glavnem trgu je 27. 1. 1919 prišlo do še krutejšega krvoprelitja – med demonstracijami, ki naj bi zavezniško komisijo prepričale o nemškem značaju Maribora, so se na protestnike vsuli streli. Izid: 13 mrtvih. »*Ko se je osrednji del Glavnega trga spraznil,*« so pisali pri graškem *Tagblattu*, »*je bilo, zlasti ob Marijinem stebru, moč videti žrtve, kako ležijo v lastni krvi: možje, žene, otroci.*«

Potem ko sta se v Mariboru delili na nemško in slovensko stran tudi obe oboroženi formaciji (vojska in mestna straža), je bilo samo vprašanje časa, kdaj bo prišlo do medsebojnega strelskega obračunavanja. Veliko razburjenja je povzročil že uboj korporala Leopolda Samucha, ki ga je v začetku novembra v gostilni na Koroški cesti ustrelila slovenska patrulja, ker se ji v opitem stanju ni hotel predati, temveč je revsknil: »*Raje crknem, kot da bi ubogal nekega Vindišarja.*« Dobra dva tedna pozneje so pripadniki mestne straže na Glavnem mostu ustrelili dragonca Franca Vauhnika, slovensko časopisje je ogorčeno pisalo o »*nemških Kajnih*«, slovenska stran pa je dogodek izkoristila kot povod za obračun z mestno stražo – zgodaj zjutraj 23. 11. 1918 je bila v hitri akciji zeleno-bela garda razorožena, pri tem pa je bil ubit eden od nemških častnikov, Emil Gugel. Potem ko so Slovenci imeli popoln vojaški nadzor nad Mariborom, je sledil prevrat tudi na upravnem, pravosodnem in šolskem področju. Vsekakor se je prevrat odvil težje kot npr. na Ptuju, kjer se je zasedba mesta izvedla samo »*z eno četo 'Janezov'*«, kakor je Maistru poročal eden od častnikov. V Ljutomeru pa je prevrat izpeljal kar poročnik Viktor Kukovec sam – ko je prišel v pisarno župana Juliusa Thurna poročat, da je že odstavil okrajnega glavarja in da bo ob neodstopu župana razpustil tudi občinski odbor, je lahko župan le pobit dahnil: »*Torej tako daleč je moralo priti!*«. V Slovenj Gradcu so po drugi strani, kot je poročal kurat Janko Krušič, v središču mesta potekali hudi boji: »*Na nas je z vseh strani kar deževalo krogel iz strojnic, ki so bile skrite na podstrešjih hiš. Oborožili so se proti nam vsi slovenjegraški nemčurji.*«

Še hujši boji so potekali dlje proti severu, tako na Koroškem kot tudi na Štajerskem. Južno koroško ozemlje so novembra 1918 kljub pomanjkanju mož in orožja zasedle vojaške enote (nad)poročnika Franja Malgaja in stotnika (majorja) Alfreda Lavriča, potem pa so sledili nemški protinapadi in odgovori, ki so bojne črte premikali zdaj proti jugu, zdaj proti severu. Malgaj je v bojih na Koroškem spomladi 1919 padel, list *Mariborski delavec* je ob tem zapisal: »*Zemlja, koja je rosila Tvoja dragocena kri, kliče po maščevanju.*« Junija 1919 je jugoslovanski vojski uspelo osvojiti celotno Gosposvetsko polje in vkorakati v Celovec. Čeprav so se pri Večernem listu tega razveselili z besedami: »*V vsej kraljevini vlada vsled sklepa premirja veliko zadoščenje in nepopisno navdušenje, ker k jugoslovanskemu ozemlju spada tudi historično Gosposvetsko polje, kjer so bili vstoličeni slovenski vojvode,*« se je morala jugoslovanska vojska zaradi določil mirovne konference o izvedbi koroškega plebiscita umakniti proti jugu, rezultati ljudskega glasovanja pa so jugoslovanski državi nazadnje odvzeli še južni del plebiscitnega ozemlja. Na Štajerskem pa je bila najbolj na udaru Radgona. List *Straža* je decembra 1918 poročal: »*Mi slovenski fantje v jugoslovanski armadi podali smo se iz Maribora na našo severno točko Radgona ter trdno zasadili tu slovensko trobojnico v slovenska tla.*« Februarja 1919, v visokem snegu in hudem mrazu, so Radgono in okolico napadli Nemci, vendar neuspešno, tako da so pri listu *Slovenski gospodar* lahko ugotavljali: »*Naše postojanke na celi črti od ogrske do koroške meje stojijo trdno in neomajno. Slava vrlim jugoslovanskim vojakom in posebej še zapovedniku generalu Maistru!*« Kmalu po ofenzivi sta se obe strani dogovorili za premirje. Radgono pa je državna meja naposled po določitih mirovne pogodbe razklala na dva dela.

Ozemlje, ki je po mirovni konferenci pripadlo jugoslovanski državi, ni odražalo slovenskih želja in upov. »*Iz Pariza poročajo jugoslovanski člani mirovne konference, da stoji naša stvar glede določitve mej prav dobro. Na severu dobimo mejo, kako daleč jo Slovenci hočemo,*« se je še v začetku leta 1919 poročalo v

naših medijih. Pod temi vtisi je Ljubljana celo brzdala vojaško delovanje generala Maistra, češ da bomo vse dobili po mirni poti. Toda realnost na mirovnih pogajanjih je bila drugačna. Franc Kovačič, eden od jugoslovanskih predstavnikov v Parizu, je v pismu generalu Maistru odkrito zapisal, da so zavezniki sprva zavirali vojaško delovanje malih držav, pozneje pa so Jugoslovanom hinavsko očitali, da bi morali Koroško že davno vojaško zasesti in bi tako bil vnaprej določen potek meje. Maistru je polaskal: *»Cela domovina Vam mora biti hvaležna za Vaše krepko in modro vodstvo, ki nam je rešilo ta lepi del slovenske zemlje.«* Ivan Fermevc je ob desetletnici prevrata zapisal: *»Uverjeni smo bili, da bo zasedel naš kralj vojvodski stol na Gosposvetskem polju. Odtisnili so nas pod Špilje in plebiscit na Koroškem nam je odvzel najlepši del te pokrajine, ki se imenuje zibelka Slovencev. Mislili smo, da ostanemo gospodarji solnčne Gorice, Trsta, Reke, toda z belo zastavo v rokah so se nam Italijani zajedli ne samo preko Gorice in Trsta, temveč celo preko Postojne do Logatca. Veliko smo preživeli razočaranj.«*

Prevratno obdobje je bil tudi čas splošnega pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin. V Mariboru so se pojavili letaki s pikrimi pripombami: *»V državi SHS imamo sicer kralja, nimamo pa nobene soli, nobenega železa, nobenega sladkorja, nobenega petroleja, nobenega bakra, nobenih oblek, in tudi nobenih fabrik; v slovenjgraškem in marenberškem okraju niti dovolj moke.«* Konec oktobra 1918 sta trgovec Franc Korošec in gostilničar Fran Sever iz Radgone poročala: *»Priči sva vsaki dan, da se po nahrbtnikih izvaža po cel vago[n] raznih živil od Ljutomera do Špilfelda v Gradec in drugam neovirano in tako nam odjedajo živila oholi naši sovražniki, katerim smo za to dobri, da njih redimo.«* Slovenska vlada je zato prepovedala izvoz živil v Avstrijo, izjema je bilo vino, ki sicer tistega leta ni bilo preveč kvalitetno. Toda kakor se poroča iz krajev ob meji, se je veliko živil pretihotapilo čez mejo. Kungoški župnik je navajal, da so avstrijski Nemci *»v Mariboru pokupili silno veliko špeha in mesa, potem na Pesnici ali v Št. Ilju izstopili ter šli peš čez Plač preko meje. Bilo jih je toliko, da so vlaki v soboto bili nabiti in so celo ženske sedele na strehah vagonov.«* Nekaj hrane so darovali tudi zavezniki. List *Straža* je januarja 1919 skušal vnesti nekaj pozitivnega duha: *»Med znaki, da je v Jugoslaviji boljše kot je bilo med vojsko v Avstriji, je tudi to, da že prihajajo špeharji prav pridno na mariborski trg.«* Za bolj vzpodbudno razpoloženje med ljudmi so prirejali številne shode in zborovanja po krajih ob meji in širše. *»Ker krivi preroki širijo neresnične vesti o sedanjem položaju,«* so vzroke zborovanj pojasnjevali pri *Slovenskem gospodarju*.

Vojaške spopade, Transporte vračajočih se vojakov in pomanjkanje so spremljale tudi bolezni. Pojavila se je nova, t. i. španska bolezen, ki je morila z veliko naglico. *»Kot jesenska megla plazi se ta bolezen iz ene vasi v drugo,«* so poročali mediji. Bolnišnice niso imele zadosti finančnih sredstev in kadra, da bi lahko učinkoviteje zdravile bolne. Skrb so vzbujale tudi spolne bolezni. Časopis je zato svarilo: *»Slovensko ženstvo pazi, s kom občuješ!«*.

Potem ko je polagoma usahnila prva euforia ob združitvi Države SHS s Kraljevino Srbijo, se je pojavil že tudi uporniški duh. Med slovenskim vojaštvom se je širilo nezadovoljstvo zaradi reorganizacije vojske in premeščanja slovenskih častnikov v precej oddaljena območja jugoslovanske države. Bojno moralo je precej načela tudi zmagovita nemška ofenziva spomladi 1919 na Koroškem – po množičnem dezertertvu je vlada na območju nekaterih štajerskih in gorenjskih okrajev uvedla naglo sodišče, z obrazložitvijo, da *»so se pojavila v več okrajih hudodelstva pobune, umora, rop, požiga in hudodelstva javnega nasilstva«*. Slovenski in hrvaški častniki so nezadovoljstvo izrazili tudi v spomenici, ki so jo poslali generalu Maistru. Uporniški duh se je razplamtel v noči z 22. na 23. 7. 1919, ko je prišlo do več uporov vojaških enot od Koroške do Medžimurja. Tudi v Mariboru se je skupina uporniških vojakov napotila z desnega brega Drave proti levemu, da bi se tam združila s preostalimi uporniki, a so jih na Glavnem mostu pričakale puške in strojnica. Italijanski listi so poročali, da so slovenski uporniki kričali *»doli s kraljem Petrom, naj živi republika«*. Avstrijskim medijem,

ki so pri opisovanju mariborskih dogodkov omenjali v streljanju poškodovane zgradbe in številne mrtve, ki naj bi jih Srbi zmetali v Dravo, pa je socialistični list *Arbeiterwille* odgovarjal: »Od tovariša, ki se je te dni zadrževal v Mariboru in je imel priložnost na kraju samem preveriti situacijo, smo izvedeli, da vojaški upor ni bil nič drugega kot neke vrste boj za višje plače.« Tudi Franc Cvirn, tedanji vojaški poveljnik v Mariboru, je v pismu generalu Maistru nekaj let pozneje skušal zmanjšati pomen upora: »Po mojem mišljenju je bila pobuna izvršena kot čisto navaden vojaški roparski podvig in kot dokaz za takšno tolmačenje pa najboljše služi skrajno diletantsko izvršen način pobune, da so pobunjenici kot čreda ovac v oboroženih skupinah marširali v mesto in so se takoj po prvih vojaških protiukrepih razpršili in vrnili v vojašnice.« V mariborskem revoltu je umrlo 6 upornikov, dva pa je naglo vojaško sodišče v Mariboru obsodilo na smrt, ki je bila izvršena že 29. julija. Slovenski narod je poročal: »Smrtno obsodbo so izvršili vojaki onega oddelka, ki se je dne 23. t. m. udeležil vojaške vstaje. Podgubevšek in Toplak sta padla kot žrtev brezvestnih tujih hujskačev, ki so jih zapeljali, da sta dvignila orožja proti svoji domovini, kar je hudodelstvo, ki zasluži najstrožjo kazen. Ta kazen, ki ju je zadela, je sicer kruta, toda pravična.« Pet na smrt obsojenih upornikov v Dravogradu je Maister dal pomilostiti.

Besedilo monografije »Jugoslavija prihaja« se ne spušča v podrobnosti vojaških spopadov za našo severno mejo, saj so bili slednji v preteklosti že večkrat temeljito predstavljeni, temveč se bolj dotika njihovega vpliva na vsakdanje življenje v zaledju. Največ pozornosti je pri tem namenjene Mariboru – ne naključno, saj je bilo prav mesto ob Dravi ena glavnih in ključnih točk prevratnega dogajanja 1918/19 in se večina ohranjenega arhivskega gradiva iz tega obdobja nanaša prav nanj. Mnenje recenzenta dr. Vinka Skitka: »Delo višjega arhivista mag. Boštjana Zajška predstavlja zelo pomemben prispevek k poznavanju življenja civilnega prebivalstva na Štajerskem in vzhodnem Koroškem v času po koncu 1. svetovne vojne. Kot tako bo zanimivo tako ljubiteljem zgodovine kot tudi resnim raziskovalcem, ki jih zanima nastanek in življenje v Državi in kasneje Kraljevini SHS.«

Boštjan Zajšek